

שיעור קבלת טומאת אוכלין

פרק א' משנה א'

מקורות - טהרות פ"א מ"א, ר"ש ד"ה ומטמאה, פסחים לג: רש"י ד"ה בכביצה, תוס' ד"ה לאימתי, [שבת צא. "בעא מיניה רבא... בעינן", תוס' ד"ה אי, רמב"ן ד"ה זרק], רמב"ם הלכות טומאת אוכלין ד:א, [משנה למלך שם], אהלות פ"ג מ"ה, ר"ש ד"ה ופחות, רמב"ם הלכות טומאת מת טו:ג, [סוטה כה: תוס' ד"ה לאו "וצריך עיון... שיעוריה"].

בפרק א' משנה א' נאמר בין היתר השיעור של כביצה לטומאת אוכלין. השיעור הזה מופיע גם במקומות אחרים, והראשונים נחלקו ביחס למה הוא נאמר. מהסוגיות ברור שיש שיעור כזה ביחס לַמְטָמָא, השאלה היא אם זה גם שיעור במיטמא, או שלקבלת טומאה מסתפקים בכלשהו.

מצד אחד, יש בתורת כהנים לימוד לכך שקבלת טומאה בכלשהו. רש"י ברוב המקומות בש"ס, והרמב"ם בהלכות טומאת אוכלין ד:א, פסקו כך להלכה. ר"ת חולק, ולדעתו מדאורייתא צריך שיעור כביצה גם לקבלת טומאה. אמנם, מדרבנן מסתפקים בכלשהו. את הדרשה בתורת כהנים רואה ר"ת כאסמכתא.

ממהלך דברי הרשב"א בחולין קיח: משתמע שגם מדרבנן שיעור קבלת טומאה הוא כביצה, אם כי יתכן שבמסקנת דבריו הוא מאמץ את שיטת התוס'.

בראשונים יש גם דיון נפרד ביחס למשקין - רש"י בפסחים יז: קובע ששיעור טומאת משקין לטמא אחרים הוא רביעית, ולטומאת עצמן בכלשהו. רש"י לא מזכיר חילוק בין דאורייתא לדרבנן. התוס' בפסחים יז:, מוסיף שתי דעות:

דעה אחת - הריב"א. משתמע ממנו ששיעור טומאת משקין בכלשהו, הן לקבלת טומאה והן לטמא אחרים.

דעה שניה - ר"ת. לדעתו מדאורייתא צריך רביעית כדי לטמא אחרים, ומדרבנן מסתפקים בכלשהו.

1 עיין ברשב"א בשבת צא, שם הוא מסיק במפורש ששיעור טומאת אוכלין הוא בכביצה גם לקבלת טומאה ואפילו מדרבנן. עיין גם במשנה למלך בהלכות טומאת אוכלין ד:א.

אלו פני הדברים במישור העובדתי. ננסה לעמוד על פשר השיעורים האלו מסברה, וכאן ניתן להעלות שתי הבנות מרכזיות:

הבנה אחת - כדי לקבל טומאה (לשיטת הרשב"א ור"ת) וכדי לטמא, דרושה כמות חשובה של אוכל. כביצה זה שיעור של חשיבות. הדגש הוא, שאין לפנינו דין בזהות העצם שמקבל טומאה - אנחנו לא אומרים שפחות מכביצה איננו אוכל. גם פחות מכביצה הוא אוכל, אלא שלטומאת אוכלין דרושה כמות חשובה של אוכל. לפי ההגיון הזה, יתכן שבריה תטמא ותקבל טומאת אוכלין גם בפחות מכביצה, משום שהיא משיגה את הדרישה של חשיבות גם בפחות מכשיעור.

הבנה שניה - השיעור של כביצה איננו קשור לחשיבות. כביצה זו הכמות שבית הבליעה מחזיק בבת-אחת, וזהו המגדיר של יחידת האוכל הבסיסית לעניין טומאה. מדובר כאן בהגדרה איכותית ולא בהגדרה כמותית. כלומר, פחות מכביצה איננו אוכל במושגים של טומאת אוכלין. זאת משום שכאשר אנחנו מדברים על 'אוכל', ניתן להתייחס אליו בשני מובנים:

מובן אחד - סוג, קטגוריה. כמו שיש כלים ומשקין, כך גם יש אוכלין. למשל - אם אנחנו אומרים שמפרישים תרומות ומעשרות רק מאוכל, זו התייחסות לאוכל כקטגוריה.

מובן שני - יחידה של אוכל. כפי שבכלים כל כלי מהווה יחידה בפני עצמה, כך גם באוכל השיעור של כביצה מגדיר יחידה של אוכל.

כאן נוצרות למעשה שתי רמות של אוכל. ברמה מסוימת, כל מה ששייך לקטגוריה של אוכלין נקרא 'אוכל' במנותק מהשיעור שלו. ברמה גבוהה יותר, כאשר יש לנו שיעור של כביצה, גם הגדרת האוכל מבחינה איכותית היא אחרת. להבנה זו, כביצה מהווה שיעור איכותי, שמבטא את המעבר מסוג אחד של אוכל לסוג שני.

על רקע זה, ניתן לגשת לשני חילוקים שעולים בגמ' ובראשונים:

חילוק אחד - החילוק בין לטמא ולהיטמא. אליבא דהראשונים שמחלקים בין השיעור הדרוש כדי לטמא (כביצה), לבין השיעור הדרוש כדי לקבל טומאה (כלשהו), נוכל להבין שכדי לקבל טומאה מספיקה שייכות לקטגוריה של אוכלין, משום ש'אוכלין' הם דבר המקבל טומאה. אבל כדי לטמא אחרים דרושה רמה גבוהה יותר של אוכל - רק יחידה של אוכל מסוגלת לטמא, דהיינו כביצה.

חילוק שני - החילוק בין אוכלין למשקין. באוכלין, ניתן לדבר על יחידה של אוכל. במשקין - אין מושג כזה. אין חתיכה של משקה. במשקין, יש רק כמות מצטברת, ואין סף שממנו מתחילה רמה שונה איכותית, וממילא אין מקום לשיעור (לפי הראשונים שאומרים שטומאת משקין בכלשהו).

יתכן שההבנה הזו, עומדת מבחינה סברתית מאחורי אותו מ"ד בפסחים טז. שאין טומאה למשקין כל עיקר². אם מצריכים יחידה איכותית של אוכל בטומאת אוכלין, ובמשקין אין מושג כזה, ניתן להגיע לאחת משתי מסקנות:

2 אמנם, אם נבין כך את אותו מ"ד, נגיע למסקנה שבמשקין שקרשו יש ברמה העקרונית טומאה מדאורייתא, אף על פי שבמשקה טבעי אין טומאה כל עיקר. יתכן אמנם שמעשית לא

מסקנה אחת - משקין מטמאין בכלשהו.

מסקנה שניה - אין טומאה למשקין כל עיקר.

לסיכום, ניתן לדבר על שיעור כביצה מצד החשיבות, ואז יתכן שגם בריה תטמא טומאת אוכלין, וסביר להניח שגם במשקין נציב שיעור של חשיבות - רביעית. אם שיעור כביצה נדרש בגין היותו יחידה של אוכל, במשקין המושג הזה מופקע, והם יטמאו בכלשהו או שלא תהיה להם טומאה כל עיקר.

החקירה הזו בטיב השיעור של כביצה, עולה בין השאר בבעה"מ בשבת (לה: באלפס). מפשטות הגמ' בשבת צא. עולה כשיטת ר"ת והרשב"א שדרוש שיעור כביצה כדי לקבל טומאת אוכלין. הגמ' דנה באדם שזרק כזית תרומה לבית טמא, והיא אומרת שלעניין טומאה כביצה בעינן. הפשטות היא, שכדי שהאוכל יקבל טומאה, כביצה בעינן. על רקע זה מתמודד בעה"מ עם התורת כהנים בשמיני פ"ט ה"א, שדורשת שיעור קבלת טומאת אוכלין בכלשהו. הוא מספק לה שני הסברים:

ההסבר הראשון - הדרשה שדורשת התורת כהנים, עוסקת במצב של צירוף כלי. כלומר, החידוש בתורת כהנים הוא שאוכל שנמצא בכלי עם אוכלין אחרים, כשצירוף כולם נותן כביצה, מקבל טומאה. אפילו אם הוא בפני עצמו פחות מכביצה.

ההסבר השני - כדרך ר"ת, מדובר באסמכתא בעלמא.

בהסברו הראשון בעה"מ לא אומר באיזו רמה של צירוף מדובר, וניתן לציין שלוש רמות אפשריות:

רמה אחת - נשיכה.

רמה שניה - נגיעה.

רמה שלישית - עצם ההימצאות באותו כלי, אפילו בלא נגיעה.

במידה ומדובר ברמה הראשונה של נשיכה³, הצירוף יענה על כל הצרכים. הוא גם יצור יחידה אחת של אוכל, וגם כמות חשובה של כביצה. אבל במידה ומדובר בנגיעה, או סתם בהימצאות משותפת באותו הכלי, קשה לומר שנוצרה יחידה איכותית של אוכל, וסביר יותר לדבר על שיעור של כביצה במושגים של חשיבות.

החקירה הזו באופי שיעור כביצה, עולה סביב מוקד נוסף של מחלוקת רש"י ור"ת. המשנה באהלות פי"ג מ"ה, דנה בתרחיש של שני בתים וביניהם חלון ששטחו טפח על טפח בדיוק. שיעור כזה מסוגל להעביר טומאה מבית אחד לשני, אם יש מת באחד הבתים. המשנה דנה בחפצים מסוגים שונים שנמצאים על החלון הזה וממעטים את הטפח, האם הם מהווים חציצה או שהם מאפשרים לטומאה לחבור דרכם.

אחד מהפרטים הללו הוא פחות מכביצה אוכלין. כעיקרון, חוצץ כל מה שלא מקבל טומאה. דבר שמקבל טומאה, אינו ממעט את הטפח, משום שהטומאה מסוגלת לעבור דרכו. הביסוס לזה הוא בגמ' נוכל לטמא משקין שקרשו, עיין בגר"ח על הש"ס סימן תיז.

בבבא-בתרא יט: שאומרת שכל דבר שהוא מקבל טומאה, אינו חוצץ בפני הטומאה. על פי העקרון הזה היינו יכולים להסיק מהמשנה, שפחות מכביצה אוכלין אינם מקבלים טומאה, ולכן הם חוצצים⁴.

הר"ש באהלות מגיע למסקנת ר"ת, שמדאורייתא פחות מכביצה אינו מקבל טומאה. אבל בדרך למסקנה הזו, הוא מעלה בקיצור אפשרות אחרת דחויה :

"... ולא מסתבר למימר משום דלא מטמא אחריני..."

(הר"ש באהלות פי"ג מ"ה ד"ה ופחות)

היתה לו הו"א שפחות מכביצה חוצץ משום שהוא לא מטמא אחרים. מה ההגיון בדעה כזו? ניתן להעלות להו"א הזו שתי סברות :

סברה אחת - אם נבין שלא עסוקים פה אך ורק בשאלת החציצה, אלא שכאשר יש משהו בחלון ואנחנו רוצים שהוא לא יפריע לטומאה לעבור, הוא צריך להיטמא מהבית הראשון ולהעביר את הטומאה לבית השני. במידה ונבין כך, אם אין לו יכולת לטמא אחרים, הוא לא מסוגל להעביר את הטומאה לבית השני, ולכן הוא חוצץ. פחות מכביצה אוכלין, על פי ההגיון הזה, חוצצים משום שאינם יכולים לטמא אחרים.

סברה שניה - אם נדבר על מושגי חציצה רגילים, נאמר שמה ששייך לעולם של טומאה אינו חוצץ. גם פחות מכביצה שייך במידה מסוימת לעולם של טומאה - שהרי הוא בסופו של דבר מקבל טומאה. אבל הוא לא שייך באופן מלא שכן הוא איננו מעביר טומאה. רק שיעור של כביצה עונה להגדרה המלאה של אוכל לעניין קבלת טומאה והוצאתה. ורק אוכל ברמה כזו אינו מהווה חציצה בפני הטומאה.

4 וכך אכן מדייק הרשב"א בשבת צא. מהמשנה באהלות. הוא גם מסיק מפה, שפחות מכביצה אינו מקבל טומאה אפילו מדברי סופרים.

אם ננקוט בסברה הזו, נאלץ להבין את השיעור של כביצה כהגדרת יחידה של אוכל. אם הוא מבטא רק כמות של חשיבות, אין הבדל עקרוני בין פחות מכביצה ויותר מכביצה לעניין טומאה - מדובר בהבדל כמותי בלבד.

לרמב"ם שפוסק שגם פחות מכביצה מקבל טומאה, יש בעיה עם המשנה הזו. אשר על כן, הוא מבאר שמדובר פה בפחות מכביצה אוכלין שאינם מוכשרים, וממילא גם אינם מקבלים טומאה (הלכות טומאת מת טו:ג). אמנם, ברמב"ם עצמו המצב מורכב מעט, משתי סיבות:

סיבה אחת - הרמב"ם לא בונה על הנימוק שמה שאינו מקבל טומאה אינו חוצץ בפני הטומאה. הרמב"ם משלב גורם אחר של אין בדעתו לפנותו.

סיבה שניה - אם הכל מבוסס על אי קבלת טומאה מכח אי היותם מוכשרים, מדוע לחלק בין פחות מכביצה ויותר מכביצה? בשני המקרים אם מדובר באוכל לא מוכשר, הוא אינו מקבל טומאה.

הפשטות ברמב"ם היא ששתי הסיבות האלו קשורות זו לזו - מה שמחלק בין פחות מכביצה ויותר מכביצה בסופו של דבר, הוא הגורם של דעתו לפנותו.

השאלה הזו שמתעוררת בחריפות סביב שיטת רש"י והרמב"ם, עולה ברמה חלשה יותר גם ביחס לר"ת, מכיוון שהוא מודה שפחות מכביצה מקבל טומאה מדרבנן. אם לא נרצה להוציא את המשנה מפשטה, נצטרך לומר שלפי ר"ת מה שמקבל טומאה רק מדרבנן - חוצץ וממעט בחלון.

המשנה למלך בהלכות טומאת מת יב:ב, דן בשאלה הזו מתוך השוואה לסוגיה בבבא בתרא כ. . בגמ' שם נאמר שעובד כוכבים אינו מעביר טומאה, ועל כן הוא חוצץ בחלון. התוס' מבארים שמכיוון שהוא לא מקבל טומאה מדאורייתא, הוא חוצץ, אף על פי שמדרבנן עשאו כזבים לכל דבריהם.

הר"ן בבבא בתרא, מביא דוגמה נגדית מלבנה בבית הפרס, שאינה ממעטת משום שהיא מקבלת טומאה, ואף על פי שזה רק מדרבנן. הוא מחלק בהקשר הזה בין שני סוגי דרבנן:

סוג אחד - דבר שטהרתו מדאורייתא היא מדיני ספקות, ורבנן גזרו על הספק הזה. החשש הוא אמנם ברמת הדרבנן, אבל חוששים לטומאה דאורייתא.

סוג שני - דבר שטהרתו מדאורייתא היא מוחלטת. רבנן באו וגזרו גזירה, אבל לא על רקע של חשש לטומאה ממשית ברמת הדאורייתא, אלא על רקע אחר של הרחקה וכדו'.

לבנה בבית הפרס שייכת לסוג הראשון, ולכן היא אינה ממעטת בחלון. עכו"ם ופחות מכביצה אינם מקבלים טומאה כלל מדאורייתא, ולכן הם חוצצים.

ניתן לחלק בצורה שונה, על פי חלוקה אחרת בין שני סוגי גזירות דרבנן:

סוג אחד - גזירה טכנית, שמחילה רק הלכות מסוימות, ולא מעמד. למשל, רבנן עשו עכו"ם כזבים לכל דבריהם. אין זה אומר שהעכו"ם הוא זב. רק חלים עליו דיני זב, משום שטומאתו מקבילה לטומאת זבים. אבל הפקעתו המוחלטת מעולם של טומאה וטהרה מדאורייתא, נכונה גם ברמת הדרבנן.

סוג שני - הרחבה של קטגוריה שכבר קיימת מדאורייתא. אמנם, מדאורייתא טומאת אוכלין חלה רק על חלק מהאוכלין, ובהקשר שלנו - רק על יותר מכביצה, אלא שרבנן הרחיבו את המושא של הטומאה

הזו גם לפחות מכביצה. מכיוון שזו טומאה שביסודה היא דאורייתא ורבנן רק הרחיבו אותה, היא לא ממעטת בחלון.

כמובן, ר"ת בבואו להסביר את המשנה באהלות, לא יוכל לאמץ חילוק זה, אלא רק את חילוקו של הר"ן.

נזכיר עוד כמה נקודות שעולות בראשונים. התוס' בפסחים יד. דנים בשיעור של טומאת משקין, כאשר הריב"א והר"י סבורים שטומאת משקין היא בכלשהו. מתוך כך הם מנסים להתמודד עם הגמ' בעבודה-זרה לא. שקובעת שיעור רביעית לטומאת יין נסך. עצם ההשוואה לטומאת יין נסך קשה. טומאת יין נסך איננה קשורה בכלל לטומאת אוכלין⁵. אצלנו ניתן לומר שבפחות מרביעית אין זהות של דבר המטמא, כפי שאין זהות של דבר המטמא בפחות מכזית מבשר המת. קשה להבין איך עניין יין נסך השתרבב לדיון על טומאת אוכלין ומשקין.

נקודה נוספת - התוס' בסוטה כה: מתקשים לגבי טומאת אוכלין בכלאי הכרם. כלאי הכרם עומדים לשריפה, וכל מה שעומד לשריפה, כתותי מיכתת שיעוריה. ואם אין להם שיעור, איך שייכת בהם טומאת אוכלין ששיעורה בכביצה?

התשובה פשוטה - הדין של כתותי מיכתת שיעוריה, נאמר דוקא במקום שבו השיעור מבטא מימדים - טפח בלולב וכדו'. אבל שיעור כביצה באוכלין מבטא כמות המעניקה אפי' מסויים, ולא מִימד של החפץ⁶. לראב"ה בסוף חולין, יש דיון עם הרוקח בכמה נקודות, שאחת מהן קשורה לדין של כתותי מיכתת שיעוריה. הוא עונה שתי תשובות בהקשר הזה, חדא מגו חדא :

תשובה ראשונה - יתכן שכל הדין של כתותי מיכתת שיעוריה נאמר דוקא במצוות, ואין לו משמעות בטומאת אוכלין.

תשובה שניה - גם אם כתותי מיכתת שיעוריה זה דין כללי ששייך בכל תחום, עדיין יש לראות אותו בצורה מסויימת שלא מהווה בעיה לשיעור כביצה בטומאה. הר"ן בגיטין אומר שגט הכתוב על איסורי הנאה לא יועיל לר' שמעון, מאחר שלפי ר' שמעון קיים באיסורי הנאה הדין של כל העומד להישרף כשרוף דמי, שאותו מזהה הר"ן עם הדין של כתותי מיכתת שיעוריה. הדין הזה יוצר מעמד של 'כמאן דליתנהו דמי'. לפי הר"ן נגיע למסקנה שגם בטומאת אוכלין תהיה משמעות לדין של כתותי מיכתת שיעוריה, שהרי בעקבות דין זה נאמר שאותו אוכל כמאן דליתנהו דמי, וגם טומאת אוכלין לא תהיה בו⁷.

5 שאלת הקשר בין הגמ' בעבודה-זרה לא. לטומאת אוכלין נתונה במחלוקת הראשונים. רש"י שם מסביר שיין נסך אינו מטמא מעצמו, אלא אם נגע בו שרץ, ואז מדובר בטומאת משקין רגילה. לשיטתו, ברורה ההשוואה בין הסוגיה שם לסוגיה בפסחים, ורש"י עצמו אכן סבור ששיעור טומאת משקין הוא רביעית (לטמא אחרים). אך לשיטת התוס' שם (ל: ד"ה ומטמא), לא מדובר בטומאת משקין רגילה, ואז ההשוואה לשיעור של טומאת משקין קשה יותר.

6 צריך עיון ביחס לאתרוג, שגם בו מופיע הדין של כתותי מיכתת שיעוריה, וגם שם השיעור אינו מבטא מימדים אלא כמות.

7 עיין בר"ן בגיטין כ. ד"ה כתבו. מהר"ן משתמע באופן ברור שישנם שני ערוצים בדין של כתותי

אבל הראב"ה מנתק בין המושג של 'כמאן דליתנהו דמי' למושג של 'כתותי מיכתת שיעוריה'. הוא מסביר שבכתותי מיכתת שיעוריה אין שיעור, רק משום שרואים את כל החפץ כאילו הוא שבור לחתיכות קטנות. אין פה אמירה שתוכנה הוא ביטול כמות הכביצה שפה. יש פה כביצה אלא שהיא לא בגוש אחד, כי אם בגרגרים. לטומאת אוכלין זה לא מפריע, כמובן.

בסיכומי של דבר, יש לפנינו שלוש אפשרויות ביחס לישום דין 'כתותי מיכתת שיעוריה' בהקשר של טומאת אוכלין:

אפשרות אחת - דין כזה שייך גם בשיעור של כביצה בטומאת אוכלין. כך משתמע מהתוס' בסוטה שנשאר בקושיה מכלאי הכרם.

אפשרות שנייה - הדין הזה שייך עקרונית מצד אפיו, גם לשיעור כביצה בטומאת אוכלין. למעשה, לא מיישמים אותו משום שהוא נאמר רק כדין פורמלי במצוות.

אפשרות שלישית - הדין הזה בכלל לא שייך בטומאת אוכלין, משום ששיעור כביצה שנדרש שם, איננו דרישה המתייחסת לממדי החפץ. כל המשמעות של כתותי מיכתת שיעוריה, נוגעת רק לשיעורים מימדיים, משום שהיא מפרקת את החפץ הנדון לחתיכות קטנות. בטומאת אוכלין, אין לנו בעיה שה'כביצה' תהיה מרוסקת, כל עוד החיבור בין החלקים מאפשר צירוף.

עצם הדין של צירוף בטומאת אוכלין, לא מוטל בספק. הרמב"ם פוסק אותו בהלכות טומאת אוכלין ד:ג, ואם כביצה זו כמות שמבטאת חשיבות, ודאי שאין בדין הזה שום חידוש. במידה ומדובר בהגדרת יחידה של אוכל, יש חידוש מסוים בדין של צירוף, וכאן יתכן שיוצן הבדל בין קבלת טומאה לבין הוצאתה, אפילו לשיטת ר"ת.

אמנם לדעתו דרוש שיעור של כביצה לשני הכיוונים, אבל יתכן שכאשר דנים ביכולת לטמא אחרים השיעור מבוסס על הגדרת יחידה של אוכל, ואילו כאשר דנים בקבלת טומאה, השיעור מבטא כמות חשובה⁸.

מיכתת שיעוריה. ערוץ אחד בדומה לראב"ה מבטא שיעור שבור, ולדין זה אין משמעות במקומות שבהם אין דרישה של מימד מצד החפץ. ישנו ערוץ נוסף של 'כמאן דליתנהו דמי' שקיים לפי הר"ן דוקא לדעת ר' שמעון.

8 תיתכנה נפק"מ רבות נוספות לחקירה של אופי שיעור כביצה. נזכיר בקיצור את אותם מקרים שבהם יש יחידה אוכל אבל לא כולה מקבלת טומאה. למשל, בצירוף של פרה ובצק בשבועות יא: (עיין ברמב"ן שם בנוגע לתירוצים השונים לקושיית שבע לה טומאה), בצירוף אוכל שאינו מוכשר לאוכל מוכשר וכדו'. יתכן שבחקירה זו תלוי גם ספקו של המשנה למלך בהלכות טומאת אוכלין ד:א ביחס לשני חצאי כביצה שנטמאו וצירפן.